

MİRYAQUB SEYİDOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti Xarici Dillər
Fakültəsinin Rus və Şərq Dilləri Kafedrasının
dissertantı

miryaqub.sevidov92@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9622-8282

SIHAHÜL-FURS LÜĞƏTİNİN İSTANBUL SÜLEYMANİYƏ KİTABXANASI ƏLYAZMA NÜSXƏSİNƏ BİR BAXIŞ (Halet Efendi Kolleksiyası)

XÜLASƏ

Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvani tərəfindən tərtib edilən “Sihahül-furs” lüğəti Əsədi Tusinin “Loğəte fors” lüğətindən sonra ikinci farsca-farsca lüğət hesab olunmaqdadır. Bu lüğət şərqşünaslıq elmi üçün olduğu qədər, Azərbaycanşünaslıq elmi üçün də xüsusi önəm daşımaqdadır. “Sihahül-furs” lüğətinin İran, Əfqanıstan, Hindistan əlyazmaları haqqında müəyyən məlumatlar mövcud olsa da, İstanbul əlyazma nüsxəsi tədqiq olunmamışdır.

“Sihahül-furs” lüğətinin mövcud əlyazma nüsxələrindən biri də, İstanbul şəhərində yerləşən Süleymaniye kitabxanasının Halet Efendi kolleksiyasında saxlanılmaqdadır. Bu əlyazma nüsxəsi lüğətin tədqiqi üçün xüsusi əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda ilk dəfə haqqında məqalə yazılan bu əlyazma nüsxəsi tədqiqatçılar üçün dəyərli mənbədir.

Açar sözlər: Sihahül-Furs, Hinduşah Naxçıvani, Əlyazma nüsxəsi, Şərqşünaslıq, Halet Efendi

Mehmet Said Halet Efendinin Həyat və Fəaliyyəti

Osmanlı dövlətinin tanınmış dövlət və ictimai xadimi olan Mehmet Said Halet Efendi 1760-cı ildə İstanbul şəhərində doğulub. Atası Hüseyin Efendi Kırım qazısı idi. Halet Efendi tanınmış şeyxülislam Mehmed Şerif Efendinin vasitəçiliyi ilə qazılıq sənətinə yiyələnməyinə baxmayaraq, daha sonrakı dövrlərdə müxtəlif dövlət vəzifələrini icra etmişdir. Halet Efendi tərcüməçilik və katiblik kimi önəmli vəzifələri məharətlə icra etmişdir. O, 1802-1806-cı illərdə, fransız imperatoru Napoleon Bonapartın hakimiyyəti dövründə Osmanlı imperiyasının Parisdəki səfirliyində baş mühasib diplomatik vəzifəsində çalışmışdır. Halet Efendi Sultan II Mahmudun (1785-1839) hakimiyyətin ən parlaq dövrü hesab edilən 1811-1822-ci illər arasında önəmli vəzifələrdə çalışmışdır.

Halet Efendi siyasi-ictimai fəaliyyətləri ilə yanaşı gözəl şeirləri ilə də məşhur idi. Hər nə qədər dövlət işlərində səriştəli və qəddarlığı ilə ad çıxarmış olsa da, ədəbi yaradıcılığında misilsiz istedad sahibi idi. Onun qəsidə və mədhiyyələrinin toplandığı “Zinətül-Məcalis” adlı divanı hicri-qəməri 1235-ci, miladi 1820-ci ildə İstanbulda çap olunmuşdur. Halet Efendi Mövləvi təriqətinə mənsub olan evini dövrünün

məşhur şair və ədiblərinin önəmli məkanlarından birinə çevirmişdir. Onun evində dövrün böyük alimlərinin iştirakı ilə elmi-ədəbi müzakirələr aparılırdı. [1, 18-19]

Halet Efendi Kitabxana Kolleksiyası və Sihahül-Furs Lüğətinin Əlyazma Nüsxəsi

Mehmet Said Halet Efendi hicri-qəməri 1235- ci ilin Rəbiül-axər ayında, miladi təqvimə ilə isə 1820-ci ilin yanvar ayında İstanbul şəhərinin Beyoğlu bölgəsində, Qalata Mövləvixanasının daxilində kitabxanasını qurmuşdur. O, ilk öncə kitabxanaya 266 cild kitab vəqf etmiş olsa da, kitabxanasını zənginləşdirmək üçün kitablar almış və 2 il sonra 547 kitabı yeni kitabxanasına vəqf etmişdir.

Osmanlı imperiyasının parçalanması və Türkiyə cumhuriyyətinin qurulmasının ardınca ölkədə fəaliyyət göstərən təkkə və zaviyələr qapadıldı. Beləliklə də, Qalata Mövləvixanası kitabxanasında mövcud olan kitablar İstanbul şəhərinin Süleymaniyyə kitabxanasına nəql edilmişdir. Süleymaniyyə kitabxanasına daxil olan Halet Efendi kolleksiyasında 291 türkcə, 451 ərəbcə və 80 farsca əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Həmçinin kolleksiyada 86 türkcə, 56 ərəbcə və 5 farsca olmaqla ümumilikdə 147 çap kitab mühafizə olunmaqdadır. Həmçinin, kitabxana kolleksiyasına hədiyyə olunan 310 əlyazma nüsxəsi və 28 çap kitabı da “Halet Efendi Mülhəkı” adlı ayrıca bölmədə mühafizə olunmaqdadır. [2, 251]

İstanbul Qalata Mövləvixanasının Tarixi İnkişafında Halet Efendinin Xidmətləri

“Kulekapı Mevlevihanesi” adı ilə də tanınan Qalata Mövləvixanasının təməli hicri-qəməri tarixi ilə 897-ci ilin Məhərrəm ayının 12-si, miladi tarixi ilə 15 noyabr 1491-ci ildə Osmanlı hökmdarları Fateh Sultan Mehmet və II Bəyazid zamanında yaşamış Osmanlı zadəganı İskəndər paşa tərəfindən qoyulub. Mövləvixana tarix boyu çoxsaylı işğal və dağıntıların şahidi olub. 1765-ci ildə İstanbulun Tophane ərazisində yanğını zamanı bina dağıldığından, Osmanlı padşahı III Mustafanın fərmanı ilə yenidən bərpa edilmişdir. Osmanlı hökmdarı II Mahmudun dövründə, hicri-qəməri 1234-cü, miladi 1819-cu ildə Halet Efendi Mövləvixananı yenidən təmir etdirmişdir. O, Mövləvixanada çeşmə, fontan, müvəqqitxana, mədrəsə və kitabxana inşa etdirmişdir. Tikilən kitabxana-məktəbin giriş hissəsində, Halet Efendinin tanınmış şair Mövlana Cəlaləddin Rumiyyə xitabən yazdığı, xəttat Yəsirzadə tərəfindən nəstəliq xətti ilə həkk olunan şeir gözə çarpmaqdadır. Bina daxilində özü üçün türbə də hazırladan Halet Efendi, binanın girişinə mərmər döşətdirmiş, daxilə yerləşən “Dədəgah türbəsi” ni təmir etdirmiş, həmçinin Mövləvixananın ərazisində dəfn olunan Ankaravi Şeyx İsmail Rusuhi Dədə ilə Şeyx Qalib Dədənin türbələrini yenidən bərpa etdirmişdir. Hicri-qəməri 1239, miladi 1824-cü ildə Mövləvixanada yenidən yanğın baş vermiş, məscid və binanın doqquz hücrəsi tamamilə dağılmışdır. Mövləvixana hicri-qəməri 1250, miladi 1835-ci ildə Osmanlı hökmdarı II Mahmud tərəfindən yenidən bərpa edilmişdir.

1925-ci ildə Türkiyədə təkkələrin bağlanması ardınca, Qalata Mövləvixanasının fəaliyyəti də dayandırılmışdır. Bu tarixi bina 1946-cı ildən etibarən “Mövləvi Mədəniyyəti Muzeyi” adı ilə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 27 dekabr 1975-ci ildən etibarən isə, Divan Ədəbiyyatı Muzeyi adı ilə fəaliyyətini davam etdirmişdir. [3, 317 -318]

Sihahül-Furs Lüğətinin Halet Efendi Kolleksiyası

Əlyazma Nüsxəsinin Xüsusiyyətləri

Əlyazma nüsxəsi hicri-qəməri 1238-ci ildə (miladi 1823-cü il) halet Efendi tərəfindən vəqf edilib. Tehran Universitetinin şərqsünas alimi Məhəmməd Təqi Daneşpəjuh “Sihahül-furs” lüğətinin Halet Efendi əlyazma nüsxəsinin bir müddət atası Hinduşah bin Səncərə aid edildiyini, lakin bunun tamamilə əsassız olduğunu demişdir. Əlyazma on birinci əsrə aiddir. 16 səhifədən ibarət olan əlyazmanın kataloqda qeyd olunan adı b35-b50-dir. Əlyazmanın ölçüsü 20x11 santimetrdir. Nəsxə və nəstəliq xəttləri ilə yazılmış əlyazma qəhvəyi dəri cildlə üzlənmişdir. Əlyazma nüsxəsinin olaraq, hicri-qəməri 728-ci ilə (miladi 1328-ci il) aid olduğu təxmin olunmaqdadır. Əlyazma nüsxəsinin Təbriz şəhərində qələmə alındığı bilinsə də, onun katibinin kim olduğu məlum deyil. [4, 304] Əlyazma nüsxəsinin əvvəlində aşağıdakı cümlə yazılıb:

«امثله الفارسی» اعلم ان العرفيين جعلوا الفعل و ما اشتق منه ميزانا و وزنوا غيره به كذلك جعلنا ما يراد في الفارسی اعنى كردن ... الامثلة المختلفة: كرد، كند، كردن، كنده، کرده، نكرد. ...

Transkripsiya: “Əmsələh ul-farsi” ələm innəl ərəfin cəəlul fel və mə əştəq minhu mizənə və vəzinu geyrəhu be kəzəlik cəəlnə mə yuradu fil farsı əni kərdən...

Tərcümə: “Farsca misallar” "etmək" feli və onun törəmələri olan “mizənə” və “vəzinu” kəlimələrində müxtəlif dəyişikliklərlə necə işləmə biləcəyini göstərir. Bu onu göstərir ki, ərəb dili ilə eyni prinsiplər fars dilində sözləri müxtəlif üsullarla birləşdirə bilər.”

Əlyazma nüsxəsinin sonunda ərəb dilində aşağıdakı cümlə yazılıb:

«تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب».

Transkripsiya: “Təmmətul kitab bəəvn Allah əlməlikul vəhhəb”

Tərcümə: “Bu kitab malik və vəhhab olan Allahın köməkliyi ilə tamamlandı.”
[4, 305]

Təəssüf ki, Sovet hakimiyyəti illərində Türkiyə kitabxanalarında saxlanılan çoxsaylı dəyərli əlyazma nüsxələri azərbaycanlı tədqiqatçılar üçün əlçatmaz olmuşdur. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, bütün sahələr kimi elm də sürətlə inkişaf etdi. Dünyanın bir çox elmi mərkəzlərində xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, milli adət-ənənələri və tarixi şəxsiyyətləri ilə bağlı olan çoxsaylı elmi mənbələr aşkarlanaraq, tədqiqata cəlb olundu. Xüsusilə də, Osmanlı imperiyası zamanından müasir dövrümüzədək qorunub saxlanılan çoxsaylı əlyazma nüsxələrində tariximiz, ədəbiyyatımız, dilimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz barəsində mövcud olan dəyərli məlumatlar Azərbaycanşünaslıq elminin inkişafına əvəzsiz töhfədir. Məqalədə tədqiqata cəlb olunan “Sihahül-Furs” lüğətinin İstanbul

Süleymaniyyə Kitabxanası Halet Efendi Kolleksiyasına aid tarixi əlyazma nüsxəsi Azərbaycan və Türkiyə mədəniyyətinin ortaq elmi-mədəni mirasıdır.

MIRYAGUB SEYIDOV

SUMMARY

**A Review of the Manuscript Copy of the Sihahul-Furs Dictionary
Belonging to the Istanbul Süleymaniye Library
(Halet Efendi Collection)**

The “Sihahul-furs” dictionary compiled by Muhammad ibn Hindushah Nakhchivani is considered the second Persian-Persian dictionary after Asadi Tusi's "Loghat-e Fors" dictionary. This dictionary is of special importance for the science of Oriental studies as well as for the science of Azerbaijan studies. Although there is information about the Iranian, Afghan, and Indian manuscripts of the "Sihahul-furs" dictionary, the Istanbul manuscript copy of the dictionary was overlooked and forgotten.

One of the existing manuscript copies of the “Sihahül-furs” dictionary is preserved in the Halet Efendi collection of the Suleymaniye library in Istanbul. This manuscript copy is particularly important for the study of “Sihahul-furs dictionary. This manuscript copy, about which an article was written for the first time in Azerbaijan, is a valuable source for the science of Azerbaijani studies.

Key words: Sihah-ul-furs, Hindushah Nakhchivani, manuscript, Orientalism, Halet Efendi

МИРЯГУБ СЕИДОВ

РЕЗЮМЕ

**Обзор рукописного экземпляра словаря Сихахул-Фурс,
принадлежащего Стамбульской библиотеке Сулеймание
(Коллекция Халет Эфенди)**

Словарь «Сихахул-фурс», составленный Мухаммад ибн Хиндушах Нахчивани, считается вторым персидско-персидским словарем после словаря Асади Туси «Логат-е Форс». Этот словарь имеет особое значение как для востоковедения, так и для азербайджановедения. Хотя имеются сведения об иранских, афганских и индийских рукописях словаря «Сихахул-фурс», стамбульский рукописный экземпляр словаря остался незамеченным и забытым.

Один из существующих рукописных экземпляров словаря «Сихахуль-фурс» хранится в коллекции Халет Эфенди библиотеки Сулеймание в Стамбуле. Этот рукописный экземпляр имеет особое значение для изучения словаря «Сихахуль-фурс». Этот рукописный экземпляр, о котором впервые в Азербайджане написана статья, является ценным источником для азербайджановедения.

Ключевые слова: Сихахул Фурс, Хиндушах Нахчывани,
Востоковедение, рукопись, Мехмед Саид-Эфенди

ƏDƏBİYYAT

1. Süheyla Yenidünya, Halet Efendiye Dair Bir Risale, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2009, Cilt: 11 Sayı: 2, 18 - 19
2. Türk İslam Ansiklopedisi, cild 15, s.251
3. Türk İslam Ansiklopedisi, cild 13, s.317 -318
4. سيد محمد تقی حسینی، فهرست دستنویس های کتابخانه حالت افندی- استانبول، انتشارات منشور سمیر، تهران، ۱۳۹۳

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

**Rəyçi: AMEA-nın müxbir üzvü, elmlər doktoru,
professor Əbülfəz Quliyev
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**